

10. Курманов А.С. Причины совершения незаконной охоты. URL: http://www.lib.csu.ru/vch/9/2005_01/025.pdf.
11. Судова практика. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/36734045>.
12. Судова практика. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/45696097>.
13. Судова практика. URL: Gibson v. Payne, 79 Ore. 101, 154 P. 422 (1916).

ДАНИЛЕНКО А. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу
та організації досудового слідства
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

КОЧУРА О. О.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу
та організації досудового слідства
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

УДК 343.14

ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПОЛОЖЕННЯ НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ОСОБИ, ЯКА СКОЇЛА СУСПІЛЬНО-НЕБЕЗПЕЧНЕ ДІЯННЯ ДО ДОСЯГНЕННЯ ВІКУ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ, ВІДПОВІДНО ДО ЧИННОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

У статті розглянуто правове положення неповнолітньої особи, визначено особливості проведення досудового розслідування щодо неповнолітніх. Окрему увагу приділено процесуальному статусу особи, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці від 11 років і до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

Ключові слова: неповнолітній, досудове розслідування, вік кримінальної відповідальності, примусові заходи виховного характеру, поміщення до приймального-розподільника.

В статье рассмотрено правовое положение несовершеннолетнего, определены особенности проведения досудебного расследования в отношении несовершеннолетних. Особое внимание уделено процессуальному статусу лица, совершившего уголовное правонарушение в возрасте от 11 лет и до достижения возраста, с которого может наступать уголовная ответственность.

Ключевые слова: несовершеннолетний, досудебное расследование, возраст уголовной ответственности, принудительные меры воспитательного характера, помещение в приемник-распределитель.

The article deals with the legal status of a minor. Some peculiarities of pre-trial investigation of juveniles were determined. Particular attention is paid to the procedural status of the person who committed a criminal offense at the age of 11 years and before reaching the age from which criminal liability may occur.

Key words: *juvenile, pre-trial investigation, age of criminal responsibility, compulsory measures of educational character, placement in the reception-distributor.*

Вступ. Використання спеціальних термінів при визначенні вікових категорій учасників кримінального провадження має істотне значення в кримінальному процесі України. Тому що вік суб'єкта кримінальних процесуальних відносин має вплив не лише на порядок розслідування кримінальних правопорушень, а й не рідко є умовою застосування тієї чи іншої процесуальної дії або заходу забезпечення кримінального провадження.

Необхідно підкреслити, що значна кількість робіт вітчизняних та зарубіжних учених уже була присвячена питанням процесуального положення неповнолітньої особи взагалі в кримінальному провадженні, зокрема в роботах таких учених: С.С. Абламського, С.І. Вікторовського, В.К. Вуколова, О.Х. Галімова, М.І. Гошовського, Ю.М. Грошевого, Ю.І. Гурджи, А.І. Долгової, А.Я. Дубинського, К.Є. Ігошева, С.М. Зеленського, О.В. Капліної, У.С. Ковни, О.О. Кочури, О.П. Кучинської, В.О. Лазаревої, А.М. Ларіна, Г.М. Міньковського, В.Т. Нора, Т.В. Омельченка, В.М. Савицького, С.А. Сіненка, О.Ю. Скичка, Н.І. Снегерьова, Ю.М. Стражевича, В.М. Танцєрова, В.М. Тертишника, Д.П. Чекулаєва, С.А. Шейфера, С.П. Щєрби, С.В. Юношева, О.О. Юхна, Ю.П. Яновича, та ін. Однак цими авторами не проводилось концептуальних досліджень із розгляду питань, пов'язаних з особливостями проведення досудового розслідування в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності, а досліджувались лише деякі певні аспекти.

Постановка завдання. Метою статті є вивчення положень чинного кримінального процесуального законодавства для встановлення особливостей процесуального положення особи, яка скоїла суспільно небезпечне діяння до досягнення віку кримінальної відповідальності.

Результати дослідження. Поняття «неповноліття» («неповнолітній») можна знайти в різних галузях права, де воно має специфічний зміст, що визначається особливостями суспільних відносин, які регулюються цією галуззю права. Щодо загального юридичного поняття «неповноліття», то воно містить загальну демографічну характеристику осіб визначеного віку. У законодавстві, юридичній практиці та юридичній літературі найчастіше використовується термін «неповнолітній», менш часто - «неповноліття», а з набранням чинності Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України у 2012 р. набув законодавчого закріплення новий термін - «малолітній». Ми вважаємо, що необхідно звернути увагу на те, що тлумачення та законодавчого закріплення до терміну «неповнолітній, який не досяг віку кримінальної відповідальності», у чинному КПК України не існує, хоча в параграфі 2 глави 38 визначені положення щодо застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності.

Слід визначити, що в загальному розумінні термін «неповнолітній» означає ознаки особи, яка не досягла повноліття [1, с. 286].

Із точки зору юридичних наук, «неповнолітній» - це особа, яка не досягла певного віку, з настанням якого закон пов'язує її повну цивільну дієздатність, тобто можливість реалізовувати в повному обсязі суб'єктивні права, свободи та юридичні обов'язки, які передбачені Конституцією та іншими законами держави. У міжнародно-правових актах це поняття набуває такого тлумачення, зокрема в ст. 1 Конвенції про права дитини 1989 р. визначено, що дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до цієї особи, вона не досягає повноліття раніше [2]. У ст. 11 Правил Організації Об'єднаних Націй щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі вказано, що неповнолітнім є будь-яка особа у віці до 18 років. Вікова межа, з досягненням якої має бути

заборонено позбавлення дитини свободи, повинна визначитися законом [3]. Водночас мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила), не визначають вікової межі повноліття, проте у ст. 2.2 міститься визначення поняття «неповнолітній», згідно з яким неповнолітньою вважається дитина або молода людина, яка в межах чинної правової системи може бути притягнута до відповідальності в такій формі, що відрізняється від форми відповідальності, котра застосовується до дорослого [4]. Слід зазначити, що останній міжнародний документ прямо не вказує віковій межі настання повноліття, адже мінімальні межі віку кримінальної відповідальності дуже відрізняються залежно від історичних і культурних особливостей. Таким чином, вік неповноліття не є універсальним для всіх держав світу. Як правило, він складає 18 років, але є держави, де повнолітніми вважаються особи, які досягли 15, 20 років або 21 року. Тому коли в міжнародно-правових актах ідеться про вікові групи неповнолітніх, то, як правило, межею неповноліття визначається 18 років, після чого до відповідного законодавчого акту додається таке: «якщо інший вік не встановлений національним законодавством».

За дослідженням, сучасний підхід із використанням міжнародного досвіду до питання про притягнення неповнолітнього до кримінальної відповідальності, на наш погляд, має полягати у визначенні певної здатності самого неповнолітнього сприймати пов'язані з кримінальною відповідальністю моральні та психологічні аспекти. Визначення в можливості притягнення його до кримінальної відповідальності, повинні бути пов'язані з оглядом на індивідуальні особливості та сприйняття і розуміння ним відповідальності за очевидною антигромадську поведінку. Якщо вікова межа кримінальної відповідальності встановлена на занадто низькому рівні або взагалі не встановлена, то поняття відповідальності стає безглуздим. Взагалі, ми вважаємо, що існує зв'язок між поняттям відповідальності за кримінальні правопорушення або злочинну поведінку та іншими соціальними правами і обов'язками (сімейний стан, громадянське повноліття тощо).

Загалом, у Кримінальному процесуальному кодексі України поняття «неповнолітній» визначено у п. 12 ст. 3, де вказано, що неповнолітня особа – малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Визначення малолітньої особи надано у п. 11 зазначеної статті, малолітня особа – дитина до досягнення нею чотирнадцяти років.

У Законі України про кримінальну відповідальність поняття неповнолітньої особи не міститься, але встановлюється 16-річний вік, по досягненню якого неповнолітній підлягає кримінальній відповідальності (ч. 1 ст. 22 КК України). Водночас в окремих випадках, коли мова ведеться про злочини, що становлять підвищену суспільну небезпеку або їх значну поширеність, до кримінальної відповідальності притягуються особи, які на момент вчинення злочину досягли 14-річного віку. Вичерпний перелік злочинів, за які кримінальна відповідальність настає з 14 років, встановлено в положеннях ч. 2 ст. 22 Кримінального кодексу (далі – КК) України. Таким чином, неповнолітня особа, вік якої на час вчинення суспільно-небезпечного діяння менший, ніж вік вказаний у відповідній статті Закону про кримінальну відповідальність, є неповнолітньою, яка не досягла віку кримінальної відповідальності.

Нагадаємо, що кореспондуючи з нормами Закону України про кримінальну відповідальність, чинний КПК України встановлює певні особливості у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. Зокрема в положеннях ч. 2 ст. 484 КПК України передбачено:

– кримінальне провадження щодо неповнолітніх повинно здійснюватись слідчим, який спеціально уповноважений керівником органу досудового розслідування на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх. Проведення досудового розслідування щодо неповнолітніх лише тим слідчим, який має досвід роботи з дітьми, знає особливості дитячої психології є обов'язковою передумовою;

– процесуальні дії під час кримінального провадження повинні здійснюватись у порядку, що найменше порушує звичайний уклад життя неповнолітнього (наприклад, у неповнолітнього, якщо це можливо, повинна залишатись можливість відвідувати навчальний

заклад, де він навчається, спілкуватися з друзями, рідними та близькими, займатися спортом тощо);

– процесуальні дії повинні здійснюватися у порядку, що відповідає віковим та психологічним особливостям неповнолітніх (наприклад, під час проведення процесуальних дій слід враховувати стан здоров'я та рівень розвитку, освітній рівень та соціальний статус особи, спроможність сприймати обставини кримінального правопорушення, запам'ятовувати та відтворювати їх) [5, с. 125];

– слідчий, прокурор, суд повинні роз'яснювати неповнолітнім суть процесуальних дій, рішень та їх значення, вислуховувати аргументи неповнолітнього при прийнятті процесуальних рішень, що є не тільки проявом поваги та визнання його як особистості, а й наданням можливості реалізувати основні права, зокрема право на захист [6, с. 101];

– під час кримінального провадження повинні бути вжиті заходи, спрямовані на уникнення негативного впливу на неповнолітнього, при цьому слід уникати криміналізації та покарання дитини за поведінку, яка не наносить суттєвої шкоди розвитку самої дитини чи шкоди оточуючим [7].

На підставі чого, ми вважаємо, що умовно в кримінальному процесі неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності, залежно від форм закінчення досудового розслідування, можна поділити на 3 вікові групи:

1) неповнолітні віком до 11 років, які вчинили суспільно небезпечне діяння, що підпадає під діяння, передбачені Законом України про кримінальну відповідальність та відповідно до яких кримінальне провадження підлягає закриттю (п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України);

2) неповнолітні віком від 11 до 14 років, які вчинили суспільно небезпечне діяння, що підпадає під діяння, передбачені Законом України про кримінальну відповідальність та до яких можливе застосування примусових заходів виховного характеру (ст. 498 КПК України);

3) неповнолітні віком від 14 до 16 років, які вчинили суспільно небезпечне діяння, що підпадає під діяння, передбачені Законом України про кримінальну відповідальність, можливість притягнення до кримінальної відповідальності за які настає з 16 років та до яких можливо застосування примусових заходів виховного характеру.

Такий розподіл пов'язаний із тим, що, враховуючи безліч ситуацій, які можуть виникнути у зв'язку із вчиненням неповнолітньою особою суспільно небезпечного діяння, законодавцем встановлено певні різновиди провадження щодо неповнолітніх. Так, у випадках коли неповнолітній на момент вчинення суспільно небезпечного діяння не досяг віку одинадцяти років, кримінальне провадження повинно бути закрито (ч. 1 ст. 284 КПК України). У тому разі, коли встановлено, що суспільно небезпечне діяння було вчинено особою віком від 11 років і до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, слідчий повинен проводити досудове розслідування в порядку кримінального провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру.

Крім форм закінчення досудового розслідування, ще є достатньо цікавих питань, пов'язаних з особливостями кримінальних проваджень щодо неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності. Так, під час кримінального провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру слід звернути окрему увагу на можливість затримання та ізолювання на час проведення досудового розслідування неповнолітнього, який не досяг віку кримінальної відповідальності та вчинив суспільно небезпечне діяння. Відповідно до положень ч. 2 ст. 492 КПК України, затримання та тримання під вартою (як запобіжні заходи) можуть застосовуватися до неповнолітнього лише тоді, коли він підозрюється або обвинувачується у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину, якщо застосування іншого запобіжного заходу не забезпечить запобігання ризикам, зазначеним у положеннях ст. 177 КПК України. На «винятковості» застосування цих заходів забезпечення кримінального провадження стосовно неповнолітніх акцентується увага в багатьох міжнародних документах, зокрема:

1) у ст. 37 Конвенції про права дитини, де зазначено, що кожна дитина не повинна бути позбавлена волі незаконним або свавільним чином. Арешт, затримання чи тюремне

ув'язнення дитини здійснюється згідно із законом та використовується лише крайнім захід протягом найкоротшого відповідного періоду часу;

2) у ст. 13 Мінімальних стандартних правил, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх, які містять положення, відповідно до якого утримання під вартою (за можливості) необхідно замінювати іншими альтернативними заходами (постійним наглядом, активною виховною роботою або помещенням в сім'ю чи у виховний заклад).

У разі вчинення суспільно небезпечного діяння особою віком від одинадцяти до чотирнадцяти (або шістнадцяти) років, за яке КК України передбачене покарання у вигляді позбавлення волі понад п'ять років, може виникнути потреба в негайній примусовій ізоляції дитини. У такому випадку на підставі ухвали слідчого судді, постановленої за клопотанням прокурора, особу може бути поміщено в приймальник-розподільник для неповнолітніх на строк до 30 діб (ч. 4 ст. 499 КПК України). Поміщення неповнолітньої особи до приймальника-розподільника за своїм характером є заходом примусу і за умовами реалізації дуже нагадує запобіжний захід. Водночас ст. 131 не відносить цей захід до заходів забезпечення кримінального провадження, а глава 18 КПК України не визначає цей захід запобіжним, адже відповідно до ст. 177 КПК України запобіжні заходи застосовуються лише до підозрюваних, обвинувачених із метою забезпечення виконання покладених на них обов'язків. Неповнолітні, які не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність, не є суб'єктами злочину, а тому, відповідно до чинного кримінального процесуального законодавства, не можуть набути статусу вищевказаних учасників кримінального провадження. Слід звернути увагу на те, що відповідно до положень ч. 4 ст. 499 КПК України помістити в приймальник-розподільник можливо лише неповнолітнього, який вчинив суспільно небезпечне діяння, віком від одинадцяти до чотирнадцяти або шістнадцяти років. У зв'язку з цим, кримінальне процесуальне законодавство не містить положень про можливість апеляційного оскарження рішення про помещення неповнолітньої особи до приймальника-розподільника.

Ураховуючи міжнародний досвід слід звернути увагу, що ст. 37 Конвенції про права дитини, визначає, що кожна позбавлена волі дитина повинна мати право на негайний доступ до правової та іншої відповідної допомоги, а також право оскаржувати законність позбавлення її волі перед судом чи іншим компетентним, незалежним і безстороннім органом та право на невідкладне прийняття ними рішень щодо будь-якої процесуальної дії [2]. Таким чином, орієнтуючись на міжнародні стандарти у сфері захисту дитини, ми вважаємо, доцільно встановити у КПК України положення про можливість апеляційного оскарження рішення суду про помещення неповнолітнього правопорушника до приймальника-розподільника.

Висновки. Таким чином, сучасний підхід із використанням міжнародного досвіду до питання про притягнення неповнолітнього до кримінальної відповідальності, на наш погляд, повинен полягати у визначенні певної здатності самого неповнолітнього сприймати пов'язані із кримінальною відповідальністю моральні та психологічні аспекти. При цьому, визначення можливості притягнення його до кримінальної відповідальності повинні бути пов'язані, спираючись на індивідуальні особливості та сприйняття і розуміння ним відповідальності за очевидно антигромадську поведінку. Кореспондуючи з нормами Закону України «Про кримінальну відповідальність», чинний КПК України встановлює певні особливості в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. Водночас правове положення неповнолітньої особи, яка скоїла суспільно-небезпечне діяння до досягнення віку кримінальної відповідальності, і досі залишається не до кінця врегульованим, адже ця особа, не отримуючи правового статусу підозрюваного чи обвинуваченого, позбавляється певних можливостей, зокрема апеляційного оскарження помещення до приймальника-розподільника. Тому питання щодо процесуального статусу неповнолітньої особи, яка скоїла суспільно-небезпечне діяння до досягнення віку кримінальної відповідальності, потребують подальшого законодавчого врегулювання.

Список використаних джерел:

1. Ожегов С.И. Словарь русского языка: около 53.000 слов / С.И. Ожегов; Под общ. Ред. Проф. Л.И. Скворцова, 24-е изд., испр. Москва: ООО «Издательство Оникс», 2007. 640 с.
2. Конвенція [ООН] про права дитини: від 20 листоп. 1989 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
3. Правила Організації Об'єднаних Націй щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі: від 14 груд. 1990 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_205.
4. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»): від 29 листоп. 1985 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_211.
5. Кочура О.О. Про окремі аспекти визначення процесуальної дієздатності неповнолітнього потерпілого при провадженні досудового розслідування. Право і Безпека. Харків: ХНУВС, 2013. № 1(48). С. 124–127.
6. Романюк В.В. Кримінальне судочинство щодо неповнолітніх: монографія. Харків: «Друкарня Мадрид». 2016. 252 с.
7. United Nations Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency (The Riyadh Guidelines), adopted 14 of December 1990. URL: <http://www.un.org/documents/ga/res/45/a45r112.htm>.

ДРОБЧАК Л. В.,
аспірант кафедри кримінально процесу
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 343.162-028.71(4-672ЄС)

**УПЕРЕДЖЕНІСТЬ СЛІДЧОГО СУДДІ, СУДУ ЯК ПІДСТАВА ДЛЯ ВІДВОДУ
В КОНТЕКСТІ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ**

Стаття присвячена аналізу проблемних питань під час застосування інституту відводу крізь призму європейських стандартів і його реалізації у правовій дійсності. Проаналізовано низку рішень Європейського суду з прав людини, внаслідок чого сформулювало критерії, відповідно до яких суддю, слідчого суддю або провадження, яке ними здійснюється, можна визнати таким, що є упередженим. Зроблено висновки щодо встановлення факту упередженості й наявності «обвинувального ухилу» слідчого судді, суду з моменту порушення ними загальних засад кримінального провадження або недотримання вимог процесуального законодавства.

Ключові слова: *слідчий суддя, суд, упередженість, об'єктивність кримінального провадження, безсторонність, загальні засади кримінального провадження, право на захист, презумпція невинуватості, змагальність сторін.*

Стаття посвящена анализу проблемных вопросов при применении института отвода сквозь призму европейских стандартов и его реализации в правовой действительности. Проанализирован ряд решений Европейского суда по правам человека, в результате чего сформулированы критерии, в соответствии с которыми судью, следственного судью или производство, которое ими осуществляется, можно признать таким, что является предвзятыми. Сделаны выводы

